

EHL-İ SÜNNET KELÂMININ KURUCU AKLI İMÂM MÂTÜRÎDÎ VE KELÂM SİSTEMİ

Doç. Dr. Mahmut ÇINAR

Gaziantep Ü. İlahiyat Fak. Ö. Üyesi,
cinarmahmut02@gmail.com

Özet

İslâm âleminin önemli bir kısmını teşkil eden ve itikadî olarak Ehl-i sünnet mezhebini benimseyen çevrelerin üzerinde en çok etkili olan şahsiyetlerden biri, hiç kuşkusuz İmâm Mâtürîdî'dir. İslâm dininin doğru anlaşılması ve yaşanması bağlamında, onun eserlerinin büyük bir katkısı olmuştur. Özellikle Mâverâünnehir coğrafyasında yetişen ve buradan İslâm dünyasının bütün coğrafyalarını aydınlatan ilim insanları, genel olarak İmâm Mâtürîdî'nin metodolojisini kullanmışlardır. Bu metodoloji, nakille beraber akli da öne çıkarmış, dinî meselelerin daha anlaşılır olmasını ve mâkûl bir şekilde sunulmasını kolaylaştırmıştır. İmâm Mâtürîdî, yazmış olduğu eserlerde başta bilgi ve nübüvvet konuları olmak üzere, kelâm konularına yeni açılımlar getirmiş, Ehl-i sünnet kelâmının Mûtezile ve Şiâ karşısında sağlam bir zemine oturmasına katkı sağlamıştır. Onun izinden giden Ebü'l-Muîn en-Nesefî ve Nureddîn es-Sâbûnî gibi âlimler, hem Hıristiyanlık ve Hind dinleri gibi haricî hem de Mûtezile ve Şiâ gibi dahilî, cereyanlara karşı durmuş, iknâ edici argümanlarla, Ehl-i sünnet itikadını savunmayı sürdürmüşlerdir.

Bu makalemizde Mâtürîdî başta olmak üzere Mâtürîdîlik olarak bilinen ekole mensup ilim adamlarının kelâmın temel konuları bağlamında izledikleri yöntem irdelenecek, bu yöntemin kelâm ilmi içerisindeki konumu etrafında tesbitlerde bulunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ehlü's-sünne, Mâtürîdî, Kelâm, Metodoloji, Nesefî.

IMAM MATURIDI AS FOUNDING REASON OF AHL- AL SUNNAH KALAM AND HIS KALAM SYSTEM

Abstract

There is no doubt that Imam Maturidi is one of the prominent figures who influences followers of Ahl-al Sunnah sect as a itiqadi way. His works has a vital contribution on truly understanding and living of Islam. Especially scholars, who live and grow geographically

around Mâverâünnehir and lighten up Muslim World through there, generally uses Imam Maturidi's methodology. This methodology appreciates reason besides naql and eases understanding of religious topics. Imam Maturidi has a new vision on kalam topics especially on knowledge and prophecy and provides a secure base for Ahl-al Sunnah kalam discipline against Mutezile and Sia. Follower scholars of him like Ebü'l-Muîn en-Nesefî and Nureddîn es-Sâbûnî oppose external traditions as Christianity and Indian religions or internal traditions as Mutezile and Sia and defend Ahl-al Sunnah itiqadi tradition.

In this article methodology of Maturidi and scholars who follow Maturidi way by reference to fundamental topics of kalam discipline is going to be debated and also this methodology's position in kalam discipline is going to be analysed.

Key Words: Ahl-al-sunnah, Maturidi, Kalam, reason, Methodology, Nesefî.

Giriş: Kelâm İlminin Ortaya çıkışı ve İlimler Manzumesi içerisindeki Yeri

İmâm Mâtürîdî'nin kelâm sistemine geçmeden önce kelâm ilminin dinî ilimler arasında nerede durduğunun ve neye tekabül ettiğinin belirlenmesi, meselenin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Kelâm ilminin dinî ilimler arasındaki konumu hakkında birçok eserde değerlendirmeler bulunmakla beraber, bunlar arasında İmâm Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) tespiti, hem önemli hem de açıklayıcıdır. Zira onun döneminde dinî ilimler önemli ölçüde müesses hale gelmiş, her birisinin konumu dinî ilimler arasındaki yeri ve karşılığı belirlenmiştir. Ayrıca Gazzâlî gibi kendisinden sonraki nesilleri önemli ölçüde etkileyen bir şahsiyet tarafından yapılan her değerlendirme önemli olduğu gibi, ilimleri tasnif yöntemi de önemlidir. Gazzâlî'nin en son eseri olması açısından söz konusu değerlendirmelerin *el-Mustasfa*'da¹ yer alması ise başka bir ayrıcalık kazandırmaktadır. Zira bu eser, Gazzâlî'nin fikirlerinin tebellür ettiği ve bir bakıma son halini aldığı çalışmasıdır.

İmâm Gazzâlî, hayatının sonlarına doğru, yaklaşık olarak vefâtından bir yıl önce yazdığı ve en son eseri olduğu için, onun müellefâtı arasında müstesnâ bir yere sahip olan *el-Mustafa*'nın mukaddimesinde, ilimleri öncelikle akli ve dinî ilimler olmak üzere ikiye taksim ederek sunmaktadır. Daha sonra bu taksimde yer alan

¹ Bk. H. Yunus Apaydın, "el-Müstasfa", *DİA*, XXXII, 124-126.

dinî ilimleri de kendi arasında küllî ve cüzî olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Devamında küllî ilmin kelâm ilmi, cüzî ilimlerin ise tefsir, hadis, fıkıh, fıkıh usûlü ve tasavvuf gibi kısımlara ayrıldığını kaydetmektedir. Buna göre İslâm dininin temel konularını temellendirme ve gerektiğinde müdafaa etme görevini kelâm ilmi üstlenmiştir. Bu nedenle küllî ilim olarak kabul edilmektedir. Diğer ilimler ise İslâm dinin temel alanlarından sadece birisini konu olarak ele almaktadır. Bu nedenle bu ilimlerin her birine “cüzî ilim” denilmiştir. Bu mevzunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlaması bir örnek üzerinden bunu açıklamak mümkündür. Söz gelimi Kelâm vahyin imkânını, peygamberlerin vahiy almaları ve bunu insanlara tebliğ etmelerinin imkânı ve gerekliliği üzerinde dururlar. Tefsirciler ise inen bu vahyin bir eseri olan Kur’ân’ın ayetlerinin nasıl anlaşılması gerektiğini konu edinirler. Buna göre kelâm vahyin tespiti ve buna yöneltilen itirazları reddetmeyi üstlenirken, tefsir söz konusu vahyin ne anlamı geldiğini, bu anlamları tespit etmenin yöntem ve usulünü üstlenmiştir. Bu durumda kelâm ile diğer dinî ilimler arasında doğrudan bir ilişki bulunmakta ve biri diğerinin alternatifi değil, adeta birbirilerinin tamamlayıcısı konumundadırlar. Söz konusu ilişki dinî ilimlerin tamamı için benzer şekildedir.¹

Kelâm ilminin dinî ilimler içerisindeki yerini belirledikten sonra, Mâtürîdî ve Mâtürîdîliğin tarihî konumunu belirlemek için, bu ilmin ortaya çıkışı ve gelişmesi sürecini kısaca ortaya koymak gerekmektedir. Genel olarak kelâm ilminin ortaya çıkışının hicrî I. Yüzyıldan itibaren ortaya çıkan bir kısım problemlerin çözümü amacıyla karşılaşılan arayışların bir neticesi olduğu bilinmektedir. Ancak henüz Hz. Peygamber hayattayken sahâbeden bazı kimselerin, itikadî konular hakkında birtakım zihinsel sorgulamaların içerisinde girdikleri ve zaman zaman bunları Allah Resûlüne bildirdikleri bilinmektedir. İç dünyalarında beliren vesvese ve sorgulamalardan korkup çekinen Abdullah b. Mesûd ve Ebû Hüreyre gibi şahsiyetler, durumu Resûlüllah’a arz ettiklerinde; “bunun imanın tam da kendisi olduğu”² cevabını almışlardır. İşte bu ve benzeri sorgulamaların,

¹ Geniş bilgi için bk. Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *el-Mustasfa min ilmi'l-usûl* (nşr. Hamza Züheyr Hâfız), by bty, s. 12-14.

² Bu konuda hadis mecmuâlarında (Müslim, “İman”, 209; Ebû Dâvûd, “Edep”, 109; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 396, 441 gibi.) şu bilgiler yer almaktadır: Resûlüllah sallallahu aleyhi ve sellem’in ashâbından bir grup ona gelerek;

يا رسول الله إنا نجد في أنفسنا ما يتعاظم أحدنا أن يتكلم به، قال: وقد وجدتموه؟ قالوا نعم، قال: ذلك صريح الإيمان -

kelâmın kişinin iç dünyasında meydana gelen problemleri dikkate alması ve bunları tanımlayarak değerlendirmesi gerektiğine dair sürecin başlamasının ilk nüveleri olarak kaydedilmesi mümkündür.

Bireysel sorgulama ve arayışların yanı sıra, Hz. Peygamber'in vefatı üzerine meydana gelen hilafet tartışmaları, Hz. Osman'ın (ö. 35/656) şehid edilmesi ve Hz. Ali (ö. 40/661) ile muhalifleri arasında çıkan tartışma ve savaşlar, bu faaliyetlerin taraflarının dinî açıdan nerede durduklarına dair arayışları da beraberinde getirdi. Bu tartışmalara bağlı olarak iman-amel ilişkisi ve büyük günah işleyeninin durumu gibi problemler de ortaya çıkmıştır. Hâricîlerin tekfir faaliyetlerini ve neticede tekfir ettikleri niceleri gibi Hz. Ali'yi katletmelerini bu problemlere örnek olarak vermek mümkündür. Hilâfet tartışmaları, beraberinde daha sonraları bir kısım çevreler tarafından itikadî bir ilke olarak kabul edilen imâmetin bir zümre tarafından öne çıkarılması sonucunu da getirdi. Şia teolojisinin en belirleyici ilkesi olan imâmet fikri, bu dönemde ortaya çıkmıştır. Böylelikle siyasi birtakım faaliyetlerin dinî inanç ve düşünceleri etkilemesi ile karşı karşıya kalınmış oldu. Bu durum, kelâm ilmi için ilgilenmesi gereken başka problemleri ortaya koymaktaydı. Görünürde tamamen siyasi olan bu problemler, dinî bir takım yorumlar giydirilmek suretiyle yeni siyasi-dinî tartışmaların ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir.

H. I. yüzyılın sonları ve II. yüzyılın başlarından itibaren mevcut problemlere bir yenisi daha eklenmiştir. Başta sahabe ve sahabe çocukları olmak üzere ümmetin mensupları arasında meydana gelen olayların ilahî bir kader ya da kulun hür iradesinin neticesi olarak meydana geldiği tartışması, yeni arayışları beraberinde getirdi. Mâbed el-Cühenî (ö. 83/702), kaderi tartışma konusu yaparak yeni bir gündem oluşturdu. Diğer taraftan Ca'd b. Dirhem (ö. 124/742) kelâm sıfatını tartışma konusu yaptı ve onun bu tavrı, Cehm b. Safvan (ö. 128/745) tarafından sürdürüldü. Buna göre kelâm ilminin teorik altyapısını oluşturan en temel ve sistematik iki problemin kader ve kelâm sıfatı olduğunu belirtmek yerinde bir tespit olacaktır. Bu tartışmaların hararetli bir şekilde devam ettiği bir dönemde, Emevi Halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın (ö. 86/705) bir mektupla Hasan el-

“Ya Resûlallah! Biz, herhangi birimizin söylemesini çok büyük bir suç/vebâl saydığımız (imanımıza ters düşen) bazı yakışıksız düşünceleri içimizde buluyoruz. (Buna ne buyurursunuz?) diye durumlarını arz ettiler. Resûlullah; “İçinizden geçenlerin büyük bir vebâl olduğu düşüncesine gerçekten sahip bulunuyor musunuz?” buyurdu. “Evet”, dediler. Resûlullah; “İşte bu (değerlendirmeniz) imanın ta kendisidir, hâlis imandır” cevabını verdi.

Basrî'den (ö. 110/728) kader konusunu çözmesini istemesi, yetkin bir kaleminden bu arayışlara çözüm bulması kaygısının bir sonucudur.¹ Tam da bu sıralarda Hasan el-Basrî'nin ders halkasında bulunan Vâsıl b. Ata (ö. 131/748) özgür iradeyi ön plana çıkararak Hasan'ın halkasından ayrıldı. Daha sonra aynı halkadan ayrılan Amr b. Ubeyd ile bir araya gelerek, kelâm ilminin kurucusu olarak kabul edilmesi mümkün olan, Mûtezile'nin temellerini bu şekilde atmış oldular. Mûtezile, itikadi meselelerde nass ile akli birlikte kaynak almakla beraber, akla uymayan nassları te'vîl etmek suretiyle akla büyük önem atfetmiş, akıl en önemli belirleyici konumuna çıkarılmıştır. Onların bu yöntemi, dinî konuların tamamında nakli bilgileri merkeze alan ve tevîle şiddetle karşı çıkan Ehl-i hadis tarafından kabul görmemiş, ilerleyen dönemlerde trajedik kamplaşmalara sebep olmuştur.

Kelâm ilmi ve kelâm yönteminin ortaya çıkmasını tetikleyen sebepler arasında, yeni Müslüman olan farklı din ve inançlara sahip olan çevrelerin eski inanç ve kültürlerini de saymak gerekir. Zira başta Hıristiyanlık olmak üzere Mecûsîlik, Budizm, Sabîlik ve daha başka birçok dinî-agnostik anlayış ve inanca mensup insanlar ihtida ettikten sonra, eski zihinlerinden tam olarak kurtulamamış, bu zihin zaman zaman çözülmesi gereken birtakım problemleri beraberinde getirmiştir. Aynı şekilde İslâm dininin insan unsurunu ve insanın akıl ve iradesini ön plana çıkarması da başka bir faktördür. İslâm'ın baştan itibaren fikir hürriyetine vurgu yapması, bu dine mensup insanların serbest düşünmelerini sağlamış, bu durum farklı fikir ve açıklamaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Mûtezile, özellikle Hıristiyanlıkla ve Müslüman olan toplumların beraberinde getirdikleri, eski inanç ve kültürlerinin uzantısı olan aykırı unsurlarla mücadele etmiştir. Başlangıçta daha çok yabancı unsurlara karşı İslâm dininin sâfiyetini koruma kaygısıyla hareket eden Mûtezile, ilerleyen dönemlerde, dinî konularda tek belirleyici olarak rivâyeti kabul eden Ehl-i hadis ile mücadele etme sürecine girmiştir. H. III. yüz yılın başlarında, Mûtezile'nin Ehl-i hadise karşı siyasi desteği de arkasına alması, beraberinde düşünce tarihimize kara bir leke olarak geçen mihne sürecini getirdi. Mûtezile'nin kendilerinin temel ilke ve yönetmleriyle çelişen böylesi bir tavır içerisine girmesi, etkileri günümüze kadar süren soyo-psikolojik travmalara sebep olmuştur. Ancak bu süreç uzun sürmemiş, H. 232 yılında halife Mûtevekkilin hilafete gelmesiyle on dört yıl süren mihne süreci tersine dönerek, Mûtezile'nin ileri gelenlerinin

¹ Bk. Ethem Ruhi Fırlı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir 2008, s. 152-166.

Atlas okyanusunun kıyısında bulunan Tanca'ya sürülmesi ve birçok kitaplarının yok edilmesiyle sonuçlanmıştır.¹

Kısaca özetini verdiğimiz tarihi süreç, sadece Mûtezile veya sadece Ehl-i hadis yönteminin, İslâm ümmetinin itikâdî problemlerinin çözümünde yetersiz olduğunu, salt akıl veya salt naklin değil, belki ikisinin ortaklaşa dikkate alınarak çözüm geliştirmesini gerekli kıldı. Kuşkusuz günlük hayatta edinilen deneyim ve yaşanan tecrübelerin de dinî konuların anlaşılıp yorumlanmasında göz ardı edilemeyecek kadar katkısı olmuştur. Buna bağlı olarak aklî yöntemin kapsamına tecrübî yöntemi de almak mümkündür. Tam da bu ortamda İbn Küllab el-Basrî (ö. 240/854) ve Ebü'l-Abbâs el-Kalanîsî (ö. 255/869) gibi âlimler, bu yöndeki arayışların ilk nüvelerini oluşturmuşlardır. Mûtezilenin karşıtı olan tarafta yer almakla beraber, meseleleri temellendirme ve savunma sürecinde akla ihtiyaç duymuş, geliştirdikleri çözüm önerilerini aklî süzgeçten geçirme ihtiyacına dikkat çekmişlerdir. Yeni bir sistem kuracak kadar geniş ve güçlü yöntemler geliştirmemekle beraber, nassın tek başına yeterli olmadığı ve aklî yöntemle bunları desteklemeye ihtiyaç duyma süreci, Ehl-i sünnetin halefiyye döneminin başlanmasına zemin hazırlamıştır. Bunun bir neticesi olarak H. III. yüzyılın sonları ve IV. yüzyılın başlarına geldiğimizde, ümmetin önemli bir kısmını arkasında sürükleyecek olan kelâm ekollerinin kurulmaya başladığını görmekteyiz. Daha sonraları söz konusu yeni döneme, Ehl-i sünnetin “Halefiyye” dönemi adı verilmiştir.

Ehl-i Sünnet Kelâmı: Selefiyye – Halefiyye

Kelâm tarihçileri, Ehl-i Sünnet kelâmını, tarihsel sürecini dikkate alarak ikiye ayırmışlardır. Birinci dönem müesses kelâm okullarının kurulduğu dönem olan h. IV. yüz yıldan önceki döneme tekabül etmektedir. Bu dönemde nakil esaslı bir yöntem merkeze alınmış, sorgulama ve kelâm konularını tartışma kapsamına almaya karşı, mesafeli bir tutum benimsenmiştir. Süreç içerisinde bu yöntemin karşılaşılan devasa problemlerin çözümünde yetersiz olduğu görülmüştür. Buna bağlı olarak H. III. Yüz yılın sonlarına doğru dönemin merkezi kabul edilen Basra ve Bağdat'ta önemli ölçüde yankı bulan Eş'arîlik ortaya çıkmıştır. Onunla eş zamanlı olarak, hatta tarihsel olarak daha erken bir dönemde başlamış olmasına rağmen merkezden uzak bir coğrafyada olduğu için, daha geç İslâm dünyası

¹ Mûtezile ile Ehl-i Hadis arasında meydana gelen ve “Mihne süreci” olarak isimlendirilen, dönem ve bunun teorik arka planı hakkında geniş bilgi için bk. Mahfuz Söylemez, *Mihne Süreci ve İslâmî ilimlere Etkisi*, Ankara (Ankara Okulu Y.), 2012.

tarafından tanınan Ebû Mansûr el-Matürîdî (ö. 333/944), benzer bir yöntemle meseleleri temellendirerek çalışmalarını başlatmıştır. Gerçekten de Mâtürîdî ve onun kelâm yöntemi, ancak yaklaşık iki yüz yıl sonra yaşayan ve İmâm Mâtürîdî'den sonra Mâtürîdîliğin tartışmasız en önemli temsilcisi olan Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1114) ile İslâm dünyasının gündemine girmiştir.

Mâtürîdî ve Eş'arî, İslâm dünyasının biri merkezde diğeri Samanoğullarının hâkimiyeti altında bulunan ve ilmî çalışmalar açısından oldukça verimli bir hale gelmiş olan Maverâünnehir bölgesinde ortaya çıkarak, Müslümanların karşılaştıkları itikadi problemlerini çözme konusunda, birbirine yakın yöntemler izlediler. Kırk yaşına kadar dönemin Mûtezile İmâmı olan Ebû Ali el-Cübbâî'nin (ö. 303/916) yanında ilim tahsil eden Ebü'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/936), aralarında çıkan görüş ayrılıkları nedeniyle ondan ayrılarak Ehl-i hadisin tarafına geçmiştir. Ancak Mûtezileyi terk edip giderken, eli boş gitmemiş, buradan aldığı aklî yöntemi, taraflarına geçtiği Ehl-i Hadis yöntemiyle uzlaştırarak bu yöneme yeni bir açılım kazandırmıştır. Diğer taraftan Mâtürîdî ise Ebû Hanife'den kendisine tevârüs eden ve "Ehlü'r-rey" olarak tanımlanan, dinî konuları akıl ve reyle açıklama yöntemini muarızlarına karşı başarılı bir şekilde kullanmıştır. Eş'arî ve Mâtürîdî'nin bu çabaları yüzyıllar boyunca Müslümanlar arasında güçlü bir şekilde yankı bulmuş, ümmetin büyük çoğunluğu bu iki mezhebi benimsemiştir.

Ehl-i sünnet kelâmının temel karakteri Gazzâlî'nin ifade ettiği gibi akıl ile nakli uzlaştırma çabasıdır. Her zaman ve her yerde aynı olmamakla beraber genelde nakil belirleyicidir. Ancak naklin işaret ettiği anlamlar aklî bir süreçten geçirilerek, akıl ile nakil uzlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu durum Mâtürîdîlikte göreceli olarak aklın daha çok öne çıkması, Eş'arîlikte ise naklin öne çıkması şeklinde cereyan etmiş ise de neticede her iki ekol de akıl ve nakli birlikte dikkate almış, birini diğerine feda etmemiştir. Ayrıca Ehl-i sünnet kelâmı, Mûtezile ve diğer ekollerden farklı olarak, İlahîyat konularının yanı sıra nübüvvât ve meâd konularını da kelâmın aslî meseleleri içine almıştır.

İmâm Mâtürîdî, Mâtürîdîlik ve Kelâm Yöntemi

Daha sonraki ulemâ tarafından "eş-Şeyh, Reîsü Ehli's-sünne, el-İmâm ve el-Üstaz" gibi adlandırmalarla anılan İmâm Mâtürîdî, ana hatlarıyla İmâm Âzam Ebû Hanife'nin rey yönteminin izinden gitmiştir. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle beraber, vefat ettiğinde yüz yaş civarında olduğu tahmin edilmektedir. Buna göre h. III. Yüz yılın ortalarına doğru Semerkant'a yakın bir köy olan

Mâtürîd’de dünyaya gelmiştir. Bu dönem Abbasilerin eski güçlerini kaybettikleri ve buna bağlı olarak, Bağdad’ın tek ilim merkezi olmaktan çıktığı yıllardır. Bu durum, merkezden uzak bir bölge olan Maverâünnehir coğrafyasında Buharâ ve Semerkand gibi önemli ilim merkezlerinin ön çıkmasına sebep olmuştur. İmâm Mâtürîdi böyle bir iklimde yaşamıştır.

Mâtürîdîlik, hem kelâmda hem de fıkhîta Ebû Hanîfe geleneğinin bir devamı olmakla beraber, İmâm Mâtürîdî’den itibaren yeni bir kelâm sistemi kurduklarını da belirtmek gerekir. Dönemin ilim, felsefe ve kültür ortamını dikkate alarak kelâm konuları tartışılmış, kelâm ilmi kapsamına yeni konu ve terimler kazandırılmıştır. İmâm Mâtürîdî’nin kelâm alanındaki en önemli eseri olan ve bugün hala önemini kaybetmemiş olan *Kitabü’t-Tevhid* isimli eseri, bilgi konularını temellendirmekle başlamaktadır. Kelâm eserlerinde aslî konulara (mesâil) başlamadan önce bilgi konusunu (vesâil) ele almak Mâtürîdî ile başlamış, daha sonraları hemen hemen bütün kelâmcılar tarafından devam ettirilmiştir. Bu konuda Mâtürîdî’nin felsefenin etkili olduğu bir coğrafyada yaşamış olması ve bilgi konusunda her şeyin göreceli olduğunu ileri süren çevrelerin düşüncelerine karşı kelâmın bilgi teorisinin ne kadar sağlam olduğunu ortaya koyma kaygısının etkili olduğu düşünülmektedir.

Mâtürîdî ulemanın, kelâmın aslî konularının belirlenip işlenmesinde de önemli katkıları olduğunu kaydetmek gerekmektedir. Mâtürîdî ulemanın ileri gelenleriyle aynı coğrafyada yaşayan önemli bir unsur olan Berâhime’nin nübüvveti inkâr etmesi, bunların nübüvvet konusuna daha çok yoğunlaşmalarını ve bunu temel itikadî asıllar arasında değerlendirmelerini beraberinde getirmiştir. Bu durum, Mâtürîdîlerin çözüm merkezli düşündükleri ve içerisinde yaşadıkları toplumun o dönemdeki itikadî problemlerini çözmeyi asıl amaç edindikleri anlamına gelmektedir.

Mâtürîdîliğin kelâm yöntemini tam olarak tanımak için, bunların temel meselelere getirdikleri açıklamalara ve bu anlamda izledikleri yöntemlere bakmak gerekmektedir. Bilindiği gibi kelâm ilminin ilgilendiği konular temelde “Vesâil ve Mesâil” olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Bunlardan “Vesâil”, bilgi ve varlık gibi daha çok hazırlayıcı niteliğe sahip olan alanları kapsamaktadır. Bu kategoriye “Mebâdî, Evâil, Umûru amme” gibi isimler de verilmiştir. Bu konulara daha çok “Felsefî kelâm” dönemi de denilen müteahhirîn döneminde yoğun bir şekilde yer verilmiştir¹. Bununla beraber İmâm

¹ Örnek olarak bk. Kadî Beyzâvî, *Tavâli’u’l-envâr Kelâm Metafizîği* (trc. İlyas ÇELEBİ – Mahmut ÇINAR), İstanbul (Yazma Eserler Kurumu), 2014.

Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-tevhid*'e bilgi konularıyla giriş yaptığını belirtmek gerekir. Bu durum, aynı zamanda onun ne kadar dikkatli ve ileri görüşlü olduğu konusunda da fikir vermektedir. “Mesâil” ise kelâm ana konuları olan ulûhiyyet, nübüvvât ve sem‘iyyat gibi temel alanları kapsamaktadır. Buna bağlı olarak bilgi (mâlûmât), ulûhiyyet ve nübüvvat gibi İslâm kelâmının Vesâil ve Mesâil kategorilerindeki en temel konularını oluşturan alanlar üzerinden İmâm Mâtürîdî'nin kelâmcılığı ve Mâtürîdîlerin izledikleri yöntemi tespit etmek mümkündür. Bu nedenle söz konusu çevrelerin, bu konuları temellendirirken kullandıkları argümanlar, getirdikleri deliller ve izledikleri yöntemi buralarda aramak gerekmektedir. Bu amaçla aşağıda, ilgili alanlar ve özellikle de Hz. Peygamber'in nübüvveti gibi konular üzerinden İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik tasvir edilmeye çalışılmaktadır.

1. Bilgi teorisi

İmâm Mâtürîdî'nin Ehli's-sünnet kelâmına kazandırdığı önemli hususlardan biri, kelâm konularına, bilgi konularıyla giriş yapmasıdır. Bu durum, daha sonraları Eş‘arî ve Mâtürîdî ekollerine mensup diğer kelâmcılar tarafından dikkate alınmış, tartışılan konuların hangi ilmî dayanaklara sahip olduğuna dikkat çekilmiştir. Bakillânî'den itibaren Eş‘arî ekole mensup olan kelâmcılar da bu yöntemi benimsemişlerdir. Esasen Mâtürîdî'nin nübüvvat konusunu da epistemolojik bir temelde değerlendirdiğini söylemek mümkündür. Bir diğer ifadeyle ona göre peygamberler, insanları bilgilendirmek için Allah tarafından gönderilmektedirler.

Mâtürîdî'ye göre bilgi kaynakları (esbâbü'l-ilm) üçtür. Bunlar duyular, haber ve akıldan ibarettir. Bunlardan duyuların güvenilir olmaları için sağlıklı olmaları gerekmektedir. Haberi ise kendi içerisinde üç kısma ayırarak her birisinin işaret ettiği mananın değerine dikkat çekmektedir. Bunlar vahiy, mütevatir haber ve haber-i vahid olmak üzere üç kısımdır. Ümmetin icmaı ile haber-i mütevatir arasında bir bağlantı kurarak, bunların mahiyet birliğine sahip olduğunu kaydetmektedir. Vahiy ve haber-i mütevatir kesin bilgi ifade etmesine karşılık, haber-i vahidin daha çok ameli konularda dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre haber-i vahid duyuların verileri, ravilerin durumu ve mütevatir nakil gibi hususlar açısından değerlendirmeye tabi tutulduktan sonra aralarından baskın olan ile amel edilmelidir.

Mâtürîdî, duyu ve haber vasıtasıyla elde edilen bilgilerin aklî istidlal sürecinden geçirildikten sonra önem kazanacağını, dolayısıyla vahiyle desteklenen aklın bunlar üzerinde bir şemsiye mesabesinde

olduğunu değerlendirmektedir. Aksi takdirde salt duyu veya salt haberle elde edilen bilgi yanıltıcı olabildiği gibi, algıların yanılması da söz konusu olabilir. Mâtürîdîlerin bu yaklaşımları, ta o dönemde bilimsel bilgiye ve aklî bilgiye ne kadar önem verdiklerini göstermesi açısından manidardır. Bilindiği gibi bilimsel bilgilerin kaynağı deney ve duyulardır. Duyuları bilgi kaynağı kabul etmekle beraber, bunların farklı ortamlarda doğrulanması gerektiğine ve bunu doğrulaması gereken aracın da akıl olduğuna dikkat çekmeleri önemlidir.

Akıl nakil dengesini korumaya dikkat eden Mâtürîdîler, bu konuda daha çok ilgili alanın mahiyetine dikkat etmişlerdir. Söz gelimi akaid konuları daha çok, delâlet ve sübûtü katî naslar gerektirdiğinden bu alanda ayetlere çokça yer vermiş, buna karşılık hadislere çok fazla yer vermemişlerdir. Gerek Mâtürîdî'nin gerek daha sonraki Mâtürîdî müelliflerin eserleri incelendiğinde bu durumu hemen görmek mümkündür. Ancak mahiyeti itibarıyla daha çok uygulamaya dayandığından amelî konularda, hadislere daha çok yer verdikleri görülmektedir. Bu durum, Mâtürîdîlerin naklî bilgiye gerekli özeni göstermediklerine dair söylemlerin gereksiz ve haksız olduğunu göstermektedir. Ayrıca İmâm Mâtürîdî'nin muhalled eseri olan *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'a bakıldığında, hadislerin yanı sıra, sahabe, tabiîn, tebe-i tabiîn ve daha sonraki nesillere mensup ilim adamlarının ilgili ayetlere getirdikleri açıklamaları alındığı ve bunları düşüncelerine referans olarak gösterdiği görülmektedir. Ayrıca te'vilâtın mukaddimesinde tefsirin ancak sahabe tarafından yapılabileceğini, bunların dışındakilerin yaptıkları açıklamaların tefsir değil, te'vil olduğunu belirtmiş olması da önemlidir.¹ Onun bu yaklaşımı, çoğulculuğa, hür düşünceye ve serbest tartışma ortamına verdiği değer bir yansımasıdır.

2. 2. Ulûhiyet

Mâtürîdî'nin kelâmın temel konularından biri ve en önemlisi olan ulûhiyet konusundaki yaklaşımını birkaç maddede özetlemek mümkündür:

1. İsbat-ı vacip delillerinden hudus delilini sistemli bir şekilde kullanır. Ancak bu delilin üzerinde şekillendiği “cevher-araz” ilişkisini temellendirirken, ârâz yerine sıfat tabirini kullanmaktadır. Kelâmcıların ârâza verdiği anlamı sıfata vermekte, temelde herhangi bir değişiklik yapmamaktadır. Bu söylemi benimsemesinde, o dönemde zat-sıfat ilişkisi etrafında yapılan teolojik tartışmaların etkili olduğu düşünülmektedir.

¹ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (nşr. Bekir Topaloğlu), İstanbul 2005, I, 3.

2. Mâtürîdî, hudûs delilinin yanı sıra gaye ve nizam delilini de etkili bir şekilde kullanmaktadır. Bu delilin Kur'ân'da yoğun olarak yer alması ve ayrıca insanların akıllarını daha kolay harekete geçirmesi, bunda etkili olmuştur.

3. Yüce Allah ile ilgili olarak Kur'ân'da geçen “Arş, kurb, fevk, yed, vech” gibi ifadeleri tevîl etmiştir. O dönemde Mûtezile'nin karşısında yer alan Ehl-i Hadis, tevile karşı oldukça mesafeli davranmış, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî de Mûtezileden ayrıldıktan sonra bile tevile yanaşmamıştır. Bilindiği gibi Eş'arî gelenekte, tevîlin Bakıllânî (ö. 403/1013) ile başladığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin oldukça erken bir dönemde bu ifadeleri tevîl etmesi ve kaleme aldığı son derece hacimli olan tefsirine *Te'vilâtü Ehl-i sünne* adını vermesi önemlidir.

4. Mâtürîdî, ilahiyât bahisleri kapsamında kelâm, irâde (kader) ve rü'yetullah konuları üzerinde detaylı bir şekilde durmaktadır. Bu konuları detaylandırması, kendi dönemine kadar geçen süreç içerisinde Mûtezilenin farklı bir bakış açısıyla bu konulara yaklaşmış olması ve özellikle Seleflerle Mûtezile arasındaki tartışmaların bunlar üzerine odaklanmasıdır. Mâtürîdî, nasları tevîl ettiği ve “Ehlü'r-rey” olarak bilinen Ebû Hanife geleneğini sürdürdüğü için, kendilerine yöneltilen “Mûtezililik” suçlamalarına karşı oldukça sert bir şekilde karşılık vermiştir. Buna bağlı olarak Mûtezilenin ön plana çıkardığı kelâm, rüyetullah ve kader konularını, kendine has bir yöntemle temellendirmiş, Mûtezilenin bu konulardaki yaklaşımlarını çürütmüştür. Mâtürîdîlerin, Mûtezilenin ilgili alanlardaki değerlendirmelerini çürütmekle beraber, geleneksel selefi yöntemin dışına çıktıklarını ve bu alanlarda da akıl-nakil dengesini gözeterek ikna edici çözümler getirdiklerini kabul etmek gerekir.

2. 3. Nübüvvet

Mâtürîdî'nin kendi döneminde herkesten daha çok nübüvvet konusunun üzerinde durduğu görülmektedir. Dolayısıyla döneminde nübüvvet konusunu en çok ön plana çıkaran kelâm âlimi olduğunu söylemek mümkündür. Dönemin ihtiyacı doğrultusunda, nübüvvet bahisleri arasında da en çok nübüvvetin ispatı konusunu tartışmaktadır. Bunun sebebi, döneminde nübüvveti inkâr eden Berâhime mensuplarının onun yaşadığı coğrafyaya yakın yerlerde yaşamaları ve onun bunlara cevap verme kaygısını taşımasıdır. Buna bağlı olarak nübüvvetin ispatı ön plana çıkmıştır. Aynı şekilde genel olarak nübüvvetin ispatına ilave olarak Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispatlamaya da yoğun mesai harcamıştır. Bu durum ondan sonra gelen Mâtürîdî ulema tarafından da devam ettirilmiştir. Söz gelimi Ebû'l-

Muîn en-Neseî, *Tabsiratü'l-edille*'de en geniş olarak bu konuya yermiş, yaklaşık olarak 100 sayfayı sadece buna ayırmıştır.

Mâtürîdî, kelâm konularını temellendirirken daha önce hiç kimsede karşılaşılmayan “hikmet” tabirine dikkat çekmekte, peygamberlikle bunun arasında da bir bağlantı kurmaktadır. Buna göre Yüce Allah, âlemi boş yere değil, bir hikmete binaen yaratmıştır. Bir bütün olarak âlemi yaratılışında hikmet gözetildiğine göre “âlemü's-sağır” olan insanın bu âlemde başıboş bırakılması düşünülemez. İşte insanı kendi başına bırakmayan Yüce Allah, onlara zaman zaman peygamberler göndermek suretiyle, yaratılış hikmetini gerçekleştirmelerinde yardımcı olmalarını sağlamıştır. Mâtürîdîler, genel olarak nübüvveti bu şekilde sağlam temellere dayandırdıktan sonra Hz. Peygamber'in nübüvvetine geniş bir şekilde yer vermektedirler.

Hiz. Peygamber'in Nübüvveti söz konusu olduğunda İmâm Mâtürîdî'den itibaren Mâtürîdîlikte kendilerinden önceki kelâm çalışmalarından farklı olarak, Hiz. Peygamber'in nübüvvetini ispatlama bağlamında onun mucizeleriyle beraber sîretine ve getirdiği dinin muhtevâsına da dikkat çekilmektedir. Buna karşılık daha önceleri Hiz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı için daha çok mucizelerinin dikkate alındığı, zaman zaman mucizelerin bir kısmının da dikkate alınmadığı görülmektedir. Mâtürîdîlikle eş zamanlı olarak ortaya çıkan Eş'arîlikte ise Hiz. Peygamber'in sîreti ilerleyen süreç içerisinde onun nübüvvetine delil olarak sunulmaktadır. Eş'arîlerin bu kanaate varmalarında Mâtürîdîliğin ne kadar etkili olduğu konusunda elimizde kesin bilgiler bulunmamakla beraber, özellikle Mâtürîdîlik coğrafyasına yakın bir muhitte yaşayan Kadı Beyzavî gibi Eş'arî müelliflerin bu hususu ısrarla ön plana çıkarmalarında Mâtürîdîliğin etkisi ihtimal dışı değildir.

Mâtürîdîliğin kurucusu olan İmâm Mâtürîdî (ö. 333/944) ve bu ekole mensup olan önde gelen âlimler, Hiz. Peygamber'in nübüvveti üzerinde durmuş, özellikle onun peygamber olduğunun ispatına dair, emsallerine göre daha fazla çaba sarf etmişlerdir. İmâm Mâtürîdî, Hiz. Peygamber'in nübüvvetine dair getirdiği delilleri üç kategoriye ayırmış, bunları detaylıca temellendirerek daha sonraki âlimlere örnek olmuştur. Buna göre Mâtürîdî, Hiz. Peygamber'in nübüvvetinin delillerini onun kendisi¹, hissî ve aklî mucizeleri ile gönderildiği ortamda kendisine muhtaç olduğuna dair durumların ortaya çıkması

¹ Mâtürîdî bunu “Cevherî” şeklinde ifade etmektedir. Bk. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitabü't-tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Arûcî), Beyrut 2010, s. 263.

şeklinde tasnif etmektedir.¹ Daha sonraları başta Ebü'l-Muîn en-Neseî (ö. 508/ 1115) olmak üzere, diğer ulemâ da genelde bu sistemi devam ettirmiştir.² Neseî Hz. Peygamber'in nübüvvetinin delili olarak hissî mucizelerin yanı sıra aklî mucizelerin de bulunduğunu belirttikten sonra, bunları Hz. Peygamber'in nesebi, ahlakı, neşet ettiği mekân, zaman, verdiği haberler, şeriatının özellikleri gibi taksim ederek sunmaktadır.

Mâtürîdî ulemanın Hz. Peygamber'in nübüvveti üzerinde emsallerine göre daha çok durmuş olmaları günümüz açısından da önemlidir. Zira tarihi süreç içerisinde Günümüze kadar, özellikle ümmet içerisinde Hz. Peygamber'in şahsiyeti etrafında, birbirinden farklı birçok tasavvurun geliştirildiği kuşkusuzdur. Bir yandan Hz. Peygamber'i dini alanın dışına çıkarma yönünde gösterilen bir kısım çabalar, diğer taraftan ise onu beşer üstü, ilâhî veya yarı ilâhî bir varlık olarak tasavvur etme çabaları oldukça geniş kitleler tarafından paylaşılmaktadır. Ne var ki her iki tarafta yer alanların çabaları, aynı sonuca yol açmakta ve Hz. Peygamber'in günlük hayatımızda örnek alınması gereken bir şahsiyet olması imkânsız hale getirilmektedir.

Hz. Peygamber etrafında oluşturulan tasavvur, onun son peygamber olması dikkate alındığında daha bir önem arz etmektedir. Zira herhangi bir sapma veya yanlış anlama söz konusu olduğunda, bunu herkesi bağlayan kesin bir yöntemle tashih etme imkânı bulunmamaktadır. Yüce Allah'ın onu vahyin son muhatabı ve dolayısıyla hak dinin son temsilcisi olarak seçmiş olması, bunu engellemektedir. Buna bağlı olarak onun doğru anlaşılması ve onun etrafında oluşturulan bir kısım yanlış ve aşırı yaklaşımların tashih edilmesi hayati öneme sahiptir. Başta kelâmcılar olmak üzere, İslâm âlimlerinin bu anlamda vaziyet almaları ve Hz. Peygamber hakkında doğru bir tasavvurun oluşması için gayret içerisine girmeleri, aslî vazifeleri arasında yer almaktadır.

Kur'ân'da Hz. Peygamber'in Allah tarafından bütün insanlara bir nebi olarak gönderildiği³, son peygamber olduğu⁴, onun ümmeti için canlı bir tanık olduğu¹, en güzel örnek olduğu², kurtuluş için ona

¹ Geniş bilgi için bk. Mâtürîdî, *Kitabü't-tevhid*, s. 276.

² Bk. Ebü'l-Muîn en-Neseî, *Tabsirâtü'l-edille* (nşr. Hüseyin Atay – Ş. Ali Düzgün), Ankara, 2003, II, 45 vd.

³ Sebe, 34/28.

⁴ el-Ahzâb, 33/40.

¹ el-Bakara, 2/143.

² el-Ahzâb, 33/21.

tabi olmak gerektiği¹ ve ona imanla Allah'a imanın birbirinden ayrılmaması² gerektiği gibi onun insanlık için ne anlama geldiğine dair bazı nitelikleri kaydedilmektedir. Ancak İslâm ümmetinin Hz. Peygamber tasavvuruna bakıldığında, her zaman Kur'ân'da yapılan tasvirlerle örtüşen neticeleri görmek gerçekten zordur. Bu nedenle Mâtürîdîlerin Hz. Peygamber'in nübüvvetini öne çıkarma gerekçeleri ile günümüz şartları değişmekle beraber, Hz. Peygamber algısını tashih etmeye olan ihtiyaç artarak devam etmektedir.

Mâtürîdîler, Hz. Peygamber'in nübüvveti konusunu ve onun nübüvvetine ait delilleri en başa alarak, diğer peygamberlerin nübüvvetinin onun ihbarıyla sabit olduğunu belirtmişlerdir.³ Buna göre Mâtürîdîler de Eş'arîler gibi konuyu daha çok Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispatlama üzerinden işleyerek, nübüvvetin merkezine bunu almışlardır. Zira onun peygamberliği ispatlandığında, bir bütün olarak nübüvvet ispatlanmış olacak, tarihte geçmiş bulunan peygamberlerin peygamberlikleri de kesinlik kazanmış olacaktır. Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispatlama konusunda izledikleri yöntemi İmâm Mâtürîdî'den itibaren, onun belirlediği yöntem devam ettirmekle beraber, başta Ebü'l-Muîn en-Nesefî olmakla üzere sonraki ulemâ bu yöntemi geliştirerek sürdürmüşlerdir.

Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispatı bağlamında değerlendirilen mucizelerini iki grupta değerlendirmek mümkün olmakla beraber, Mâtürîdîlere göre onun nübüvvetinin aslî delilleri hissî mucizelerden daha çok aklî mucizeleridir. Buna göre Hz. Peygamber, tarihin belirli bir anında peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmış, bu iddiasını mûcizelerle desteklemiş, muarızlarına meydan okumuş ve onlar bu meydan okumada mağlup olmuşlardır. Ayrıca Hz. Peygamber, hem peygamberlik öncesi, hem de peygamberlik sonrası, peygamberlik misyonuyla çelişecek herhangi bir tavır içerisine girmemiştir. Son peygamber olması hasebiyle diğer peygamberlerin görevini de tamamlamış, Allah'ın dinini en kâmil biçimde insanlığın önüne koymuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde, peygamberlik görevini daha kapsamlı ve tam bir şekilde yapmış olması ve bütün zamanlara, bütün coğrafyalara hitap etmiş olması dolayısıyla, onun diğer peygamberlerden daha faziletli olduğu düşünülmüştür.

Mâtürîdî literatürde, genel olarak Hz. Peygamber'in beşer üstü bir varlık olduğuna delalet edecek unsurlar bulunmamakla beraber,

¹ Âl-i İmrân, 3/31.

² en-Nisâ, 4/150.

³ Nureddin es-Sabûnî, *el-Bidâye fî Usûliddîn* (nşr. Bekir Topaloğlu), Ankara 2000, s. 47.

Mâtürîdîlikte kurucu ve çok önemli olan, görüşleri mezhep içerisinde belirleyici olan İmâm Mâtürîdî ve Ebü'l-Muin en-Neseffî gibi âlimlerin, bir kısım ifadeleri dikkate değerdir. Bunlar Hz. Peygamber'in hissî mucizelerini sayarken, Nûr-i Muhammedî ve nübüvvet mührü gibi tartışmaya açık olan bazı hususları da almak suretiyle daha sonraları bir kısım aykırı teorilerin ortaya atılmasına dolaylı olarak katkı sağlamışlardır.

Sonuç

İslâm dünyasının önemli bir kesimi üzerinde etkili olan itikadi mezheplerden biri, hiç kuşkusuz Ehl-i sünnet ekolüne mensup olan Mâtürîdîliktir. Mâtürîdîlik, Ebû Hanîfe'nin nakille birlikte aklı da dinî konuların anlaşılması ve yorumlanması sürecinde dikkate aldığı ve İslâm düşünce tarihinde "Rey ekolü" olarak isimlendirilen çevrelerin kullandığı yöntemi benimsemiştir. Böylelikle hem dinin özünü kaybetmeden varlığını sürdürmesi hem de güncel dinî problemlere mâkûl çözümlerin getirilmesi sağlanmıştır. Mâtürîdîlik, özellikle İmâm Mâtürîdî'den itibaren, bilgi ve nübüvvet konularını ön plana çıkarmıştır. Bu gelenek Ebü'l-Muin en-Neseffî ve Nureddin es-Sabûnî gibi daha sonraki Mâtürîdî ulemâ tarafından da devam ettirilmiştir. Dinî bilginin önemli olduğu, din adına söylenen her sözün farklı bir değerinin olması gerektiğinin ön görülmesi ve nübüvvetin dindarlık için son derece elverişli ve önemli olarak kabul edilmesinin bunda etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Mâtürîdîliğin neşet ettiği coğrafyanın sosyo-kültürel şartlarının da bunda etkili olduğu görülmektedir.

Mâtürîdî ulemâ, etraflarında olup bitenlere bigâne kalmayarak, mevcut sorunları çözmeye çalıştıkları için, sistemlerini son derece güçlü ve mâkûl çerçeveler üzerine oturtmuşlardır. Zira günlük hayatta karşılığı bulunan açıklamalar getirmiş, yaşanan teolojik problemlere pratik çözümler önermişlerdir. Ancak ümmetin din algısı ve dönemlerinde yaygın olan din tasavvurlarından kendileri de etkilenmiş olduklarından zaman zaman söylemlerinde daha müsamahakâr bir dil kullandıkları da görülmektedir. Mâtürîdîlik merkezden uzak bir coğrafyada neşet etmesine rağmen, onların bu tavırları Mâtürîdîliğin uzun süre ve genişleyerek varlığını sürdürmesini sağlamıştır.

Conclusion

There is no doubt that one of the prominent itiqadi sects of Ahl-al Sunnah tradition is Maturidi. Maturidi adopts methodology entitled as "Vote tradition" which is paid attention by Ebu Hanife on

the processes interpretation of religious topics with reference to knowledge. In this manner, not only religion loses its essence but also religious problems find moderate solutions. Maturidi starting with Imam Maturidi puts forward topics of knowledge and prophecy topics. This tradition goes on later by Maturidi scholars like Ebü'l-Muîn en-Nesefî and Nureddin es-Sabûnî. It is understood that religious knowledge is important and anything said on religion should have a value and prophecy is quite important. Besides, socio-cultural features of geography that Maturidi has grown up is also important on development of Maturidi.

Maturidi scholars have powerful frameworks to religious problems because they do not omit whatever happens around themselves. In that sense their solutions to religious problems have counterparts in society and also those solutions are practical. However due to they have affected by religious understanding of Ummah and their era's religious understanding, they have a more tolerant discourse on their teachings. Although Maturidi have grown up geographically in a far distance from the centre, their such attitudes provide Maturidi to expand their territory and to maintain their existence.

Kaynaklar

Apaydın, H. Yunus, “el-Müstasfâ”, *DİA*, XXXII, 124-126.

Beyzâvî, Kadı Nasırüddîn, *Tavâli 'u'l-envâr Kelâm Metafizîği* (trc. İlyas ÇELEBİ – Mahmut ÇINAR), İstanbul (Yazma Eserler Kurumu), 2014.

Fığlalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir 2008, s. 152-166.

el-Gazzâlî, Ebû Hâmid, *el-Mustasfa min ilmi'l-usûl* (nşr. Hamza Züheyr Hâfiz), by. ve bty,

el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Kitabü't-tevhid* (nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Arûçî), Beyrut 2010.

_____ *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (nşr. Bekir Topaloğlu), İstanbul 2005, I.

en-Nesefî, Ebü'l-Muîn, *Tabsirâtü'l-edille* (nşr. Hüseyin Atay – Ş. Ali Düzgün), Ankara, 2003, I – II.

es-Sabûnî, Nureddin, *el-Bidâye fî Usûliddîn* (nşr. Bekir Topaloğlu), Ankara 2000.

Söylemez, Mahfuz, *Mihne Süreci ve İslâmî ilimlere Etkisi*, Ankara (Ankara Okulu Y.), 2012.